

„O podivuhodném promíchání pražských mnichů a dívek“

Bohemikální a lucemburské pasáže Georgese Chastelaina
z let 1455–1459 jako historiografický
a metodologický problém

MARTIN NEJEDLÝ

V roce 1455 došlo v městě Valenciennes v Henegavsku ke zcela mimořádné události. Obyvatelé trvali na platnosti starobylého privilegia, kterého okolní města nepožívala. Měli právo poskytovat azyl vrahům. S provinilcem se ovšem mohl utkat některý člen rodiny zabitého, a to v ohrazeném prostoru před zraky davu, aby Bůh rozsoudil jejich při.¹ Již desetiletí k takovému boji dojít nemuselo, ale právě roku 1455 se situace změnila. Bít se chtěla až do krve dvojice neurozených, jakýsi Jacotin Plouvier a Mahienot. Za vévodu Filipa Dobrého, který byl na cestě po římské říši, spravoval zemi jeho syn Karel – a ten souboj odsouval z měsíce na měsíc. Ve městě tudíž rostla nespokojenost. Jakmile se vévoda vrátil, rozhodl na doporučení jednoho z prozíravých rádců, aby ve Valenciennes zahájili přípravy. A protože chtěl dát najevo, jak si váží starobylých práv, zajel se na duel osobně podívat. Podrobný popis tohoto „velmi krásného obřadu“ se dochoval.

Nejprve vystoupil Jacotin jako žalobce, protože Mahienot mu v hádce zabil bratra. Byl prostovlasý, nakrátko ostříhaný a velmi bledý. Zašili ho do oděvu stříženého z jednoho kusu jemné ovčí kůže, pod kterou už nic neměl. Bojovníci několikrát zbožně poklekli a pozdravili vévodu. Pokorně čekali na dokončení všech příprav. Prozatím seděli tváří v tvář na dvou černě potažených seslích a nenávistně na sebe hleděli jako rozvášnění kohouti před zápasem. Protože Jacotin Plouvier a Mahienot

1) *Œuvres de Georges Chastellain*, ed. Joseph Kervyn DE LETTENHOVE, Bruxelles 1863–1866, 8 vol., zde III, s. 38–49 (dále jen *Œuvres*).

neuměli zacházet se zbraněmi, rychle je zaškolili šermířští mistři. Vybrali jim ostatně těžké kyje, charakteristické pro boj neurozených „chlapů“. Dostali i štítu pomalovanému podobiznami světců a zbožnými hesly. Na nevidaný boj čekali dvořané v čestných lavicích i dav měšťanů, který se tlačil v pozadí. Každý hlтал sebemenší gesto. Víme tedy, že když Mahienot políbil evangelium, mrtvolně zbledl. Oba si potřeli dlaně popelem, aby se jim nepotily ruce. Pacholci namazali bojovníky od krku až ke kotníkům tukem. Jacotinovi se hned vsákl do koženého oděvu, Mahienotovi nikoli. Všichni přemýšleli, pro koho to bude při zápase výhoda. Anebo je třeba vykládat takový úkaz jako Boží znamení?

Poté už začal boj. Mahienot nabral špičkou štítu písek ze zápasště a hodil ho Jacotinovi do očí. Vzápětí mu zasadil ránu do temene, až vytryskla krev. Následovala zuřivá potyčka, po které vysílený Mahienot upadl tváří k zemi. Jacotin na něho nalehl a sypal mu písek do úst a do očí, ale soupeř se mu zahryzl do prstu. „Jen počkej, tohle mi drazé zaplatíš!“ vykřikl Jacotin a vtláčil Mahienotovi palec do očního důlku...“ Nedbal jeho bolestných proseb a zkroutil mu ruce až do vykloubení. Nakonec mu skočil na hřbet a zlomil mu páteř. „Řekni to nahlas, zrádče, jen ať to každý slyší, že jsi ho zavraždil, zakřič to!“ Těžce zraněný Mahienot se doznal a z posledních sil zvolal k tribuně, kde seděl vévoda Filip: „Ach, můj pane, vévodo burgundský, když jste válčil proti vzbouřenému Gentu, věrně jsem vám sloužil! Nyní Vás pro Boha prosím o smilování, ponechte mi život!“ a Jacotin...“²

Přesně na tomto místě text náhle uprostřed věty končí. Jeho autorem byl Georges Chastelain, svědek a dokonce aktér události.³ Z jiného pramene víme, že vévoda vnímal výsledek boje za dostatečný projev Boží vůle, rozkázal tedy polomrtvého Mahienota oběsit.⁴ Proč ale uvozovat studii o autorovi díla, jež má v novodobé edici osm objemných svazků, právě příhodou s nedochovaným koncem?⁵ Důvodů vidím několik. Je charakteristická dramatickost, barvitost a smyslem pro detail.⁶ Žádného autora burgundského dvora ostatně charakter tvorby nepojil tak úzce k soudobé malbě, zvláště k osobnímu příteli Van Eyckovi.⁷ Oba toužili vše zachytit plasticky a do nejmenších podrobností. Připomeňme si slavný Gentský oltář. Těžká roucha plná zlata a drahokamů odrážejí světlo, kožešiny se zdají být tak hebké, že máme chuť pohladit si je, hudební pultík andělů je plný drobných ornamentů. Grimasy

2) *Œuvres* III, s. 49. K povaze náhlého přerušení textu viz editor, pozn. 3.

3) *Œuvres* III, s. 460–462. Diskuse, zda je autorovo jméno třeba psát Chastelain či Chastellain, pokládám vzhledem k tématu studie za druhotné. Zdůvodnění formy Chastelain, dnes převažující, viz Verdun-Louis SAULNIER, *Sur Georges Chastelain poète et les rondeaux qu'on lui attribua*, in: *Mélanges J. Frappier*, Genève 1970 (= Publications romanes et françaises 112), s. 986–1000.

4) Viz *Mathieu d'Escouchy, Chronique*, ed. Gaston du Fresne de BEAUCOURT, Paris 1863–1864, 3 sv., zde sv. II, kapitola CXII. K příběhu též Johann HUIZINGA, *Podzim středověku*, Jinočany 1999, s. 161–163.

5) *Œuvres* III, s. 38–49.

6) Význam této události v rámci Chastelainova historiografického díla podtrhl též Jean-Claude DELCLOS, *Du fait divers à l'oeuvre littéraire: l'anecdote (?) dans la Chronique de Georges Chastellain*, in: *L'anecdote. Actes du colloque de Clermont-Ferrand (1988)*, ed. Alain Montadon, Clermont-Ferrand 1990, s. 185–195, zde s. 189.

7) Luc HOMMEL, *Chastellain (1415–1474)*, Bruxelles 1945, s. 56–62; Estelle DOUDET, *Poétique de George Chastelain (1415–1475). Un cristal mucié en un coffre*, Paris 2005, s. 32.

některých postav se mohou zdát přehnané. Chastelainovo dílo, vzešlé ze stejného prostředí burgundského dvora, může dnes překvapit zvláštní směsí estetiky a krutosti, oním smyslem pro zachycení „pachu krve a vůně růží“, která zaujala již Johanna Huizingu. Burgundský kronikář v úsilí o vyvolání silného dojmu nevynechal nic. Ani barvu korouhví, ani zlověstné vyzvánění umíráčku po celou dobu souboje, „až v přítomných vyvolával úzkost“,⁸ ba ani „vyhřezlé oko poraženého, jež viselo až k tváři“... Autor *Podzimu středověku* to glosoval následovně: „...pod nádherným hávem ze zlata a s červeným granátovým vzorem se projevuje drsný Vlám, jakým Chastellain byl.“⁹ Znalec francouzské středověké literatury Robert Sabatier vystihl hru kontrastů, jež je pro Chastelaina charakteristická, trochu jinými slovy: „Chastelain svůj meč nabroušený k boji přizdobil stuhami a krajkou.“¹⁰ Citát o nemilosrdném souboji dvou mužů ale především výstižně dokládá fragmentární charakter textu, který po sobě historik Chastelain zanechal. Neopomeňme doplnit: oficiální historik.

Pro Georsege Chastelaina se stal právě krvavý duel dvou neurozených ve Valenciennes šťastným zlomem v životě. Byl to totiž on, kdo burgundského vévodu varoval, aby nepošlapal starobylá privilegia místních měšťanů. Filip Dobrý radu ocenil, a protože se mu už delší dobu líbila Georgesova veršovaná díla, zvláště *Azurový trůn* a *Zrcadlo smrti*, jmenoval ho o měsíc později oficiálním historikem. Dne 25. června 1455 mu přiznal třicet šest sous denně „jako odměnu za povinnost zapisovat coby uznávaný znalec do formy kroniky vše, co je hodné paměti a v budoucnosti poslouží k ponaučení. Týká se to událostí, jež se již staly, právě se odehrávají nebo k nim teprve dojde.“¹¹ Tento úkol mu vévoda znovu potvrdil roku 1461, snad jen s jednou variantou: plat nepřisuzoval literátovi a kronikáři, ale literátovi, který píše kroniku.¹² Není překvapivé, že právě v polovině padesátých let 15. století dovedlo úsilí o politickou a kulturní autonomii vůči Francii vévodu Filipa Dobrého až k rozhodnutí vytvořit vlastní, specificky burgundskou historiografii. I v tomto směru chtěl totiž konkurovat francouzskému královskému dvoru.¹³ Vyvolenému autorovi poskytl vedle stálého platu ještě ubytování v paláci zvaném Salle-le-Comte, kde byla uložena část vévodských archivů. Usnadňovalo mu to vkládání oficiálních dokumentů, listin, smluv a vyslaneckých relací, které samozřejmě nesměly v textu chybět, protože zaručovaly jeho autentičnost. Ve Valenciennes, rodném městě Jeana Froissarta, jednoho z Chastelainových vzorů, začal tedy náš autor roku 1455 za peníze sepisovat v „náležitě formě“ události pánovy vlády.¹⁴

* * *

8) *Œuvres* III, s. 44.

9) J. HUIZINGA, *Podzim středověku*, s. 162.

10) Robert SABATIER, *Histoire de la poésie française. La poésie du Moyen Âge*, Paris 1975, s. 338.

11) *Œuvres* I, s. XXVII. Tyto doklady přebírá a komentuje rovněž Kenneth URWIN, *Georges Chastelain, la vie, les œuvres*, Paris 1937, s. 12, 164–165.

12) Jean-Claude DELCLOS, „Je donques, George Chastellain...“: *de l'histoire commandée au jugement personnel*, *Revue des langues romanes* 97, 1993, s. 75–92, zde s. 75.

13) Jean DEVAUX, *L'identité bourguignonne et l'écriture de l'histoire*, in: *Littérature et culture historique à la cour de Bourgogne. Actes des rencontres internationales organisées à Dunkerque*, edd. Jean Devaux – Alain Marchandisse (= *Le Moyen Âge* 112/3–4, 2006), s. 467–476, zde s. 473.

14) Tento termín byl důležitý pro celou školu tzv. „velkých rétorů“.

Máme-li adekvátně posoudit Chastelainovy bohemikální a lucemburské epizody, nesmíme pominout specifický charakter jeho tvorby. Když se sám vyjadřoval k uložené dějepisné práci, což činil často a rád, nikdy neužíval prestižního titulu kronikář (*croniqueur*), který přitom stál v oficiálních dokumentech. Chastelain se představoval jako historiograf (*historiographe*), protože to pokládal za neutrálnější termín. Svoji dějepisnou tvorbu označoval za „relaci“,¹⁵ za „paměti“¹⁶ nebo dokonce za „malbu“.¹⁷ V souladu s posláním, kterým ho pověřil vévoda Filip, zdůrazňoval fakt, že dává dílu patřičnou formu a vytváří z amorfní látky text v etymologickém slova smyslu. Měl na mysli skutečně „texturu“, tedy složitou látku „propletenou“ a „utkanou“ z písemných a ústních svědectví, vzpomínek a interpretací.¹⁸ Chastelainův text se hemží poznámkami typu „samotné toto téma mi připadá vhodné k důkladnému protkání...“ nebo „když mi Fortuna dopřála sprádat další dílo...“¹⁹ Zdůrazňování vlastní role – nejen jako tkalce, ale také jako režiséra – jde ještě dál. Historická realita mu sloužila jako záminka k narativním konstrukcím, což neváhal přiznat: „Uvedl jsem na scénu tohoto bretaňského vévodu, abych o jeho osud opřel další odvíjení své historie.“²⁰ Kronikář se podle něho nemá snažit o úplnost, musí však svůj text utkat tak, aby čtenářům „vyloupl“ podstatu událostí a jevů.²¹

Chastelain se hlásil ke stranickosti a subjektivitě. Spočívalo v nich jádro toho, co nazýval „condition de l'historiographe“, řekněme pracovní podmínky a společenské poslání historika.²² Neustále se k nim vyjadřoval, takže jeho dílo získalo zvláštní rytmus, plný zdánlivých odboček a vplétaných příhod.²³ Týká se to i kapitol věnovaných Čechám a Lucembursku, k jejichž interpretaci se pokusíme nalézt metodologický klíč. Patřily k pasážím, kde Georges Chastelain přerušoval lineární tok vyprávění o událostech úvahami v první osobě, které iritovaly pozitivistické historiky 19. století.²⁴

Hned jak se chopil odpovědné funkce, tedy roku 1455, sepsal autor zásadní prolog Kroniky. Vypočítal v něm posloupnost historiků, k jejichž odkazu se hlásí, a definoval své cíle. „Já, George Chastelain... jsem si shromáždil nedávné texty historiografů sepsané v dnešní době. Pospojoval jsem je s tím, co jsem sám zažil a poznal, a se všemi spisy vzniklými kdysi v Saint-Denis a dalšími texty dávných dob.

15) *Œuvres* VI, s. 163.

16) *Œuvres* VII, s. 201.

17) *Œuvres* VI, s. 457.

18) E. DOUDET, *Poétique*, s. 369.

19) *Œuvres* IV, s. 21, 347.

20) *Œuvres* V, s. 8.

21) Chastelain užíval zvláštního termínu *une vérité espuchée*.

22) V Kronice často kritizuje čtenáře, kteří nechápu podstatu historikova poslání, viz např. *Œuvres* IV, s. 94. Dále viz Estelle DOUDET, *La condition de l'historiographe: enquête sur une figure et un statut dans l'œuvre de George Chastelain*, in: *Littérature et culture historique à la cour de Bourgogne*, s. 545–555.

23) Důležitost zdánlivých odboček v Kronice podtrhli již editor J. Kervyn de Lettenhove a nejstarší studie o Chastelainovi, jako je Bruno RENARD, *Quelques observations à propos de quatorze chapitres inédits de Georges Chastelain*, Trésor National, sv. I, Bruxelles 1842, s. 91–156; Gabriel PÉROUSE, *Georges Chastelain, étude sur l'histoire politique et littéraire du XVe siècle*, Bruxelles 1910, s. 41.

24) E. DOUDET, *La condition de l'historiographe*, s. 550.

Snažil jsem se je uvést je do souladu, vyloupnout pravdivé jádro, odstranit vše, co mi připadalo nadbytečné nebo chybné...“²⁵ Svatodivišskou historiografií, tedy reprezentativní kronikářství francouzské monarchie, zdobila podle něho nepopíratelná prestiž. Chtěl se s ní poměřovat, ale zároveň ji neváhal podrobit kritice a doplnit osobními prožitky a soudy.²⁶ Oficiální historik burgundského vévody rád zdůrazňoval, že na rozdíl od učených protějšků z opatství Saint-Denis není mnichem. „Narodil jsem se v hrabství Alost ve Flandrech. Vzešel jsem z rodů Gavre a Mammynes. V literárním umění jsem se vzdělal jen trochu, zato mne už od dětství učili zacházet se zbraněmi. Objížděl jsem dvory králů a šlechticů, hlavně ve Francii. Prošel jsem ohněm mnoha tvrdých bojů a zažil rozličná dobrodružství.“²⁷

Bádání posledních dvaceti let ukázalo, že Chastelain nebyl úplně tím, za koho se vydával.²⁸ Nešlo o lež, spíš o nadsazování a překrucování faktů. Rušivé momenty svého životopisu prostě smazal nebo zamaskoval: gentský původ (tedy z věčně rebelujícího města), vlámština malého Jorise (a nikoli Georgese) jako mateřský jazyk, rodinné bohatství několika generací loďářů, které v mládí promrhal, takže musel uprchnout na francouzský dvůr, kde se stal panošem a tajným agentem.²⁹ Po celý život si nárokoval jméno George(s) s přízviskem *Adventurier*, tedy Jiřík Dobrodruh.³⁰ Oprostil se jím od geografických a rodinných pout, vystupoval jen sám za sebe. Podpisování George či Georges, tedy pofrancouzštěnou formou křestního jména, již si vědomě zvolil, je v Chastelainově tvorbě všudypřítomné.³¹ Nebylo udivující, že se v básních rád uchýloval k rýmu George a „forge“, tedy kovárna. Sice se zvukomalebně nabízela, ale zároveň kladla důraz na činnost přetavování a tepání historické látky, která byla základem jeho práce.³² Pokud jde o termín *Adventurier*, ten sice dlouho označoval hlavně muže, který vedl válku s cílem získat kořist,³³ ale v 15. století už ztratil negativní konotace.³⁴ Označení „dobrodruh“ pro našeho autora znamenalo vystupovat ve vlastním textu jako rytíř zocelený v bitvách a šarvátkách, který vykonal mnoho tajných misí ve službách mocných a odolal spouště

25) *Œuvres* I, s. 11–12.

26) Zde měl na mysli zvláště Jeana Chartiera, který byl roku 1437 Karlem VII. pověřen úřadem královského historiohrafy. Viz Bernard GUENÉE, *Histoire et culture dans l'Occident médiéval*, Paris 1991, s. 342.

27) *Œuvres* I, s. 11.

28) Životopisné údaje, jež Chastelain sám uváděl, podrobil kritice Graeme SMALL, *George Chastelain and the Shaping of Valois Burgundy*, Suffolk 1997, s. 5–50.

29) „Narodil se jako Vlám, nicméně psal v jazyce francouzském.“ V portrétu, otevírajícím Paměti, podtrhl Olivier de La Marche fakt, že Georges Chastelain si zvolil francouzštinu jako kulturní a literární jazyk. Viz Olivier de La Marche, *Mémoires*, edd. Henri BEAUNE – Jules D'ARBAUMONT, Paris 1883–1888, 4 sv., zde I, s. 14.

30) E. DOUDET, *Poétique*, s. 67–68; TÁŽ, *La condicion de l'historiographe*, s. 548.

31) *Œuvres* VII, s. 422; VIII, s. 292.

32) E. DOUDET, *Poétique*, s. 86.

33) Viz Philippe CONTAMINE, *Les compagnies d'aventure en France pendant la Guerre de Cent Ans*, in: Týž, *La France aux XIVe et XVe siècles. Hommes, mentalités, guerre et paix*, London 1981, s. 365–396, zvláště s. 366.

34) Pozoruhodné je, že termín znovu vnímal jako hanlivý Jules Chifflet, kancléř Řádu zlatého rouna, když roku 1634 představoval Chastelaina čtenářům 17. století. Viz E. DOUDET, *Poétique*, s. 21.

nebezpečných intrik.³⁵ Byl v neustálém pohybu, znal dobře Francii i Burgundsko, dvůr i město, literaturu i politiku, oficiální diplomacii i pikantní fámy.³⁶

Pro adekvátní zhodnocení bohemikálních epizod je důležité ještě poznamenat, že Chastelainovu Kroniku dnes máme k dispozici ve formě zvláštních fragmentů. Zachovala se souvislejší vyprávění o událostech let 1419–1422, 1430–1431 a 1454–1470. I uvnitř těchto celků jsou pozoruhodné mezery různých typů: někdy chybějí slova, jindy věty, pravděpodobně i některé epizody. Většina se nedá vysvětlit ztrátami. Dílo bylo fragmentární vždy, každopádně již ve chvíli kronikářova skonu roku 1475. Pokračovatel na postu oficiálního burgundského historika Jean Molinet zanechal svědectví o odzbrojujícím nepořádku, který panoval v Chastelainových zápisích několik dní po autorově smrti. Zmínil „mnoho sešitů psaných rukou mého pána a učitele, všechny neutříděné, nedokončené a bez jakéhokoli řádu, ladu či skladu“.³⁷ Sám Molinet se přitom ale pozastavoval nad tím, že v lůně tohoto chaosu našel „některé pasáže již skvěle pokročilé a pozoruhodně propracované“. Dojem, že Chastelain po sobě zanechal celé sledy kapitol, které už vybrousil až do posledního slůvka, sdílel i Jean Lefèvre de Saint-Rémy. Dokončené pasáže Chastelainova spisu velebil a našeho autora díky nim označil za „velikého literáta a řečníka“.³⁸ A do třetice Oliviera de la Marche, jinak úspěšného kronikáře, uchvátilo Chastelainovo dějepisné dílo do té míry, že ho neváhal nazvat „perlou a hvězdou mezi historiky“.³⁹ Protože jeho talent pokládal za nedostižný, chtěl mu sepsáním vlastních Pamětí posloužit jako výchozím materiálem: „Rozhodl jsem se písemně zaznamenat všechno, co jsem viděl, tak aby moje zápisky případně pomohly Georgesovi v jeho vznešených dílech, hovoří-li o stejné látce. On už je potom dokáže uložit do schránky ozdobené a navoňené vznešenými a bohatými slovy, jejichž vybranost a chuť nikdy nevyvane a nezhyne.“⁴⁰

Žádný jiný historik 15. století si tolik obdivu nevysloužil. Právě za zásluhy o sepsání oficiálních dějin se ostatně Chastelainovi dostalo naprosto ojedinělého vyznamenání: roku 1473 jej burgundský vévoda přijal do Řádu zlatého rouna. Ani útržkovitý charakter Chastelainových Kronik nemuseli současníci vnímat jako jejich nedostatek.⁴¹ Podle Bernarda Guenée si lidé pozdního středověku „rádi poslechli

35) Připomeňme, že Chastelain přeběhl do služeb Filipa Dobrého až roku 1446, poté co vykonal poslední tajnou misi pro francouzský královský dvůr; zvláště pro senešala Pierra de Brézé. Čekal tehdy podle svědectví účtů v Gentu týdny „na odpověď v určitých záležitostech, kvůli kterým tam přijel, ale o kterých pán nechce nikde zanechat žádnou zmínku“. Viz K. URWIN, *Georges Chastelain*, s. 9.

36) Lačnému burgundskému publiku vylíčil například výstřední život a neřesti Agnès Sorelové, známé milenky Karla VII., viz *Œuvres* VII, s. 188nn., E. DOUDET, *Poétique*, s. 324.

37) *Jean Molinet, Chroniques*, edd. Georges DOUTREPONT – Omer JODOGNE, Bruxelles, 1935–1937, 3 sv., zde II, s. 594.

38) *Jean Le Fevre De Saint-Rémy, Chroniques*, ed. François MORAND, Paris, 1876–1881, 2 sv., zde I, s. 2, 4.

39) *Olivier de La Marche, Mémoires* I, s. 12.

40) Tamtéž. Ke slávě, již Chastelain požíval u současníků, viz B. GUENÉE, *Du Guesclin et Froissart. La fabrication de la renommée*, Paris 2008, s. 189.

41) Graeme SMALL, *Qui a lu la Chronique de George Chastelain?* in: *A la cour de Bourgogne*, ed. Jean-Marie Cauchies, Turnhout 1998, s. 115–125, zde s. 118.

nějakou historii, ale chtěli, aby byla krátká⁴². A vedle globální a lineární četby existovala i četba přerušovaná a parciální.⁴³ Mnoho vzdělců a aristokratů vlastnilo jen některé díly velkých historických spisů a částečná četba nebránila jejich úspěchu.⁴⁴

Proč vlastně zanechal všeobecně vychvalovaný Georges Chastelain své dílo v tak zvláštní podobě? Kroniku psal sice pilně, ale nesoustavně. Zároveň se pouštěl do dlouhých skladeb na aktuální politická témata. Skládal i lyrické básně a režíroval vlastní „mystères“, tedy jistou obdobu divadelních her. Občas také vyrážel do okolních zemí, buď na tajné mise, nebo jako člen oficiálních diplomatických poselstev.⁴⁵ V zájmu své kariéry se snažil být alespoň občas nablízku vévodovi, doprovázel tedy dvůr na cestách. Tak třeba roku 1456, zatímco psal kapitolu o vzniku husitství, jíž věnujeme zaslouženou pozornost, se dlouho zdržoval v Yselsteinu, kde vévoda Filip slavil šedesáté narozeniny. Rád zdůrazňoval, že ho tam pán večer žádal o radu v choulostivých záležitostech, nebo se mu dokonce svěřoval s osobními názory.⁴⁶ Na mnoha místech Kroniky podtrhl, že jeho vztahy k vévodovi nejsou z těch běžných, jež mívají služebníci k svému pánu.⁴⁷ Nepochybně ho však poněkud rozptylovaly od vlastní historické práce.

Zvláštní podoba dochování Kroniky, v níž najdeme jak skvěle propracované pasáže, tak provizorní poznámky, tkví ovšem ještě v něčem jiném než v mnohostrannosti Chastelainových aktivit. Když dostal od vévody úkol sepsat dějiny jeho vlády, chtěl celkem logicky zachytit jak nejžhavější současnost, tedy léta 1455–1459, tak se postupně vracet do dob, kdy Filip Dobrý nastoupil vládu. Nahlíženo zorným úhlem jeho bohemikálních a lucemburských příběhů: zároveň vznikala kapitola o zrodu husitství i pasáže líčící zápas o Lucembursko po smrti Ladislava Pohrobka.

* * *

Pokládal jsem za potřebné upozornit na fragmentární charakter Chastelainových Kronik, ač právě bohemikální a lucemburské pasáže, k jejichž rozboru nyní přikročím, patří podle souhlasného mínění současného bádání k těm částem tvorby, kterou autor stačil do posledního detailu promyslet a dokončit. Týká se to již zmiňované kapitoly „O podivuhodném promíchání pražských mnichů a dívek“.⁴⁸ Chastelain v ní vysvětlil, jak mohla kacírská nákaza napadnout „ne snad sto nebo dvě stovky osob, ne jedinou ves, ale celé vznešené a mocné Království české, jehož hlavním městem je přeslavné a výstavné město Praha“.⁴⁹ Co se tam podle Chastelaina přihodilo tak nevídaného? V Praze, „která je městem krásným a bohatým“, prý požívali velké úcty zbožní mniši kláštera, „který v onom království předčil všechny ostatní“.

42) Bernard GUENÉE, *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval*, Paris 1980, s. 280.

43) Pierre-Yves BADEL, *Le Roman de la Rose. Etude de la réception de l'œuvre*, Genève 1980, s. 65–66.

44) Viz Alphonse BAYOT, *Observations sur les manuscrits de l'Histoire de la Toison d'Or de Guillaume Fillastre*, *Revue des Bibliothèques et Archives de Belgique* 5, 1907, s. 425–438.

45) Jeho tajné mise dokládají úcty burgundského dvora, viz K. URWIN, *Georges Chastelain*, s. 160–172.

46) *Œuvres* IV, s. 134.

47) Prolog, *Œuvres* I, s. 12. Viz též J.-C. DELCLOS, „*Je donques, George Chastelain...*“, s. 77.

48) *Œuvres* II, s. 210–218. Chastelain užil mnohovýznamového slova *confusion*, které by se dalo přeložit také jako „neuvěřitelné změnění“ či „chlípné smazání rozdílů“.

49) *Œuvres* II, s. 210.

Pro jejich počestné mravy si jich vážili šlechtici, významní měšťané i prostý lid.⁵⁰ Na mše do klášterního kostela však chodily hlavně ženy, jež jsou „všude na světě snadno náchylné k exaltované a nové zbožnosti, nebo alespoň k jejímu předstírání...“⁵¹ Zvláště dívky z nejváženějších pražských rodin se na ranní mše do kláštera přímo hrnuly. Ďáblovým přičiněním však mladí mniši a jejich zbožné posluchačky zahořeli vzájemnou láskou a vzápětí propadli chlípné vášni. Podle Chastelaina se umluvili, že „si každý mnich vybere ve svedeném houfci jednu ženu, a každá žena tak bude mít svého mnicha“. Začali pořádat pravidelná dostaveníčka. „Napříště ty dívky chodily na ranní mši den co den,“ poznamenal ještě oficiální historik burgundského vévody.⁵² Mladí mniši museli překonat jediné úskalí, totiž skryt své spády před starými spolubratry a ctihodným opatem. Uchýlili se tedy k prohané lsti. „Ostříhali dívkám vlasy nakrátko a vyholili jim tonzury rozměru a tvaru, jaké měli oni sami. Nyní chodily dívky na pobožnost ještě za tmy. Zatímco se v kostele zpívalo, mohla si každá poležet v cele hodinku nebo dvě se svým milencem. Někdy se náhodou stalo, že opat nebo převor nakoukl a zeptal se: ‚Kdopak to tady s tebou leží?‘ Protože se však pod mnichovým tělem dala v šeru rozeznat jen pečlivě vyholená tonzura, mohl mladý mnich klidně odpovědět: ‚Ale to si tu jen ležím s jedním novicem.‘ A tak se návštěvník nedozvěděl o nepravosti a odešel sice s klidným svědomím, ale oklamán.“⁵³ Lest vycházela. Do kláštera se příkrádalo stále více roztoužených dívek z celé Prahy.⁵⁴ Krátké účesy s mnišskými tonzurami skrývaly pod počestnými čepci a závoji. „V této falešné přetvářce velice dlouho pokračovaly a nerušeně se svými mnichy smilnily.“⁵⁵ Ale kdyby jen to! Mniši totiž začali učit dívky číst modlitby podle kalendáře, a dokonce i sloužit mše. Tím nastal podle Chastelaina naprostý rozvrat hodnot a zavedených pořádků.⁵⁶ „Pobuřující morová nákaza“ zaplavila celou zemi. Zikmund, „vládce a král oné země“, se musel takovému kacírství vojensky postavit.⁵⁷ Požádal o pomoc i papeže Martina, který však záhy zemřel. Teprve jeho nástupce svolal koncil do Basileje, který proti husitskému kacírství zakročil.⁵⁸ Je jen příznačné, že Hereze si ve veršované alegorické skladbě *O basilejském koncilu*, kterou editor Kervyn de Lettenhove připisoval Chastelainovi, libovala: „Držela jsem ve svém moci / Čechy a Pražany / Všude panovaly válka, hladomor a smrt.“⁵⁹ V tomto kontextu

50) *Œuvres* II, s. 211.

51) *Œuvres* II, s. 211. Děkuji Olivieru Marinovi za pomoc při adekvátním překladu této obtížné pasáže.

52) *Œuvres* II, s. 211–212.

53) *Œuvres* II, s. 212. E. DOUDET, *Poétique*, s. 325 soudí, že tento příběh je plný dvojsmyslů blízkých Boccacciovu Dekameronu.

54) Chastelainův odpor k pražským rozvracečům tradičních hodnot nepochybně ovlivnil i jeho hodnocení vzpoury z roku 1440, nazvané přízračně *Praguerie*, ač měla s husitstvím společného pramálo. Viz *Œuvres* IV, s. 195–196. Viz také Jean-Claude DELCLOS, *Le prince ou les princes de Georges Chastelain. Un poème dirigé contre Louis XI*, *Romania* 102, 1981, s. 46–74.

55) *Œuvres* II, s. 212.

56) Viz K. URWIN, *Georges Chastelain*, s. 54.

57) *Œuvres* II, s. 213. Editor v komentáři k tomuto místu připomíná, že vévoda Filip se chtěl postavit do čela protihusitské výpravy. Viz též Jaroslav SVÁTEK, „Návod, jak vést válku proti českým heretikům“. *Příběh jednoho nezdařeného protihusitského projektu*, in: Křížové výpravy v pozdním středověku. Kapitoly z dějin náboženských konfliktů, edd. Pavel Soukup – Jaroslav Svátek, Praha 2010, s. 90–101.

58) *Œuvres* II, s. 218.

59) *Œuvres* VI, s. 17. Nové kritické vydání pořídil Jonathan BECK, *Le Concil de Basle (1434)*. *Les*

je třeba podtrhnout, že Chastelain psal o bojích a bitvách hodně, jedna válka však zůstávala v celém jeho díle tou nejslavnější: křížová výprava, ať už proti českým kacířům, nebo Saracénům.⁶⁰ Zůstal věrný tradiční burgundské ideologii. Vyšel vstříc tužbám svého pána, na jehož dvoře vznikaly jak plány na výpravy proti husitům, tak na osvobození Jeruzaléma a potření Turků.⁶¹ Georges napsal v průběhu své kariéry mnoho děl, která vyzývají šlechtu ke splnění této čestné povinnosti, ať už je nepřítel v Čechách, okupuje Kristův hrob či se zmocnil Konstantinopole.⁶²

Georges Chastelain sice pro líčení událostí z let 1419–1431 hojně čerpal z kroniky Enguerranda de Monstrelet, zrovna příhodu o pletichách pražských mnichů s dívkami v ní však nenašel.⁶³ Nedočteme se o ní ani v žádném jiném dochovaném textu. Nejspíš jde tedy o plod autorovy invence. Z protihusitské linie francouzsky píšících kronikářů ovšem zásadně nevybočuje. Ačkoli měli právě burgundští autoři jinak k Zikmundovi spoustu výhrad,⁶⁴ pokládali jej za legitimního českého krále. Sympatizovali s jeho bojem proti kacířství a nevidané revoltě.⁶⁵ Chastelain převzal tradiční obvinění vznášená vůči heretikům: v oblasti víry prý zavádějí nehorázné novinky a vzpírají se tradičním autoritám.⁶⁶ Zbožností jen pokrytecky maskují hříšné spády. Francouzsky píšící kronikáři však důrazněji než jiní vybízeli: *cherchez la femme*. S oblibou totiž vynášeli roli, již v husitství hrálo slabší pohlaví. Tak Minoritská kronika (*Chronique des Cordeliers*) obviňovala husitské ženy z krutostí.⁶⁷ Enguerrand de Monstrelet zase tvrdil: „A dokonce i jejich ženy se převlékaly za ozbrojence jako ďáblové. Neštítily se těch nejhorších násilností. Mnohé z nich našli na bitevních polích mrtvé.“⁶⁸

Origines du théâtre réformiste et partisan en France, Leiden 1979 (= Studies in the History of Christian Thought 18). Tento editor jej pokládá za anonymní, ale vyslovuje hypotézu, že autorem byl francouzský účastník koncilu. Za pomoc děkuji Olivieru Marinovi, který tomuto veršovanému dialogu věnuje kapitolu připravované habilitační práce.

60) E. DOUDET, *Poétique*, s. 178–179.

61) Viz např. *Œuvres I*, s. 331, 334. Ke křížáckým plánům Filipa Dobrého srov. Martin NEJEDLÝ, „Češi jsou takoví kacíři, že i Syřanů si vážím víc.“ *Knížka žalárních veršů Jeana Régniera a její protihusitský osten*, in: Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy, edd. Robert Novotný – Petr Šámal, Praha 2011, s. 244–259; Týž, *Paměti o varanovi, „mňoukajícím víc než kočka“ a o rubínu Svatováclavské koruny „velikém jako zralá datle“*. *Zvěd Bertrandon de la Broquière na cestách (sebe)poznání*, *Studia Mediaevalia Bohemica* 2, 2010, s. 39–73, zde také další literatura.

62) *Œuvres VI*, s. 207.

63) Monstrelet se spokojil s tím, že vřadil do bezprostředního sledu dopis anglického krále Jindřicha V. odsuzující Janu z Arku a Zikmundův dopis proti husitům. Jistá paralela tedy i zde byla navozena, ovšem bez lechtivého příběhu o pražských dívkách. Viz E. DOUDET, *Poétique*, s. 363.

64) Zikmund v prosinci 1434 dokonce proti vévodovi Filipovi vyhlásil říšskou válku, na kterou ovšem neměl prostředky. Viz Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české VI (1437–1526)*, Praha – Litomyšl 2007, s. 29.

65) Viz Olivier MARIN, *Histoires pragoises. Les chroniqueurs français devant la révolution hussite*, *Francia* 34, 2007, s. 39–63, zde s. 56.

66) Viz k tomu např. Paweł KRAS, *Český kacíř-husita*, in: *Člověk českého středověku*, edd. Martin Nodl – František Šmahel, Praha 2002, s. 248–269.

67) Tzv. Minoritská kronika vyšla jako dodatek k edici *Enguerrand de Monstrelet, Chroniques*, ed. Louis DOUËT-D'ARCO, Paris 1857–1862, 6 sv., zde sv. VI, citace s. 310.

68) *Enguerrand de Monstrelet, Chroniques IV*, s. 87. K této otázce viz Pavlína RYCHTEROVÁ, *Frauen und Krieg in Chroniken über die Hussitenkriege*, in: *Geist, Gesellschaft, Kirche im 13.–16. Jahrhundert*, ed. František Šmahel, Praha 1999 (= *Colloquia mediaevalia Pragensia* 1), s. 127–143.

V lechtivosti teorie o původu husitství se však Chastelainovi přece jen nikdo nevyrovnal. Není divu, že pozitivistická historiografie reagovala pohoršeným pokašláváním, shovívavým úsměvem nebo zarytým mlčením.⁶⁹ Jde však vsutku o pouhou kuriozitu, jakých lze u francouzsky píšících literátů různých staletí najít více? Řekněme podobného rázu jako Chateaubriandovo tvrzení, že „za vlády Václava IV., který nabodl na rožeň kuchaře, jelikož nepropekł dost dobře zajíce, povstal Jan Hus; vystudoval v Oxfordu, odkud přinesl Wiclefovo učení“⁷⁰ Domnívám se, že nikoli. Chastelainův příběh má v koncepci díla oficiálního kronikáře burgundského vévody pevné místo.

Zkusme nejprve postoupit o krok dál v hledání možných zdrojů inspirace. Zjištění, že náš autor vyprávění o vzniku husitství neopsal z žádné předlohy, ještě neznamená, že si podobný příběh někde nepřečetl. Nabízí se několik dobově rozšířených literárních děl, například *Bajka bratra Denise* básníka Rutebeufa, literárně činného mezi lety 1249 a 1277.⁷¹ Ten si zaveršoval o dobrodružství urozené dívky, která se nechala svést potulným františkánem. Převlékla se za mnicha, a tak se mohla s milencem nerušeně stýkat.⁷² Chastelainův příběh o spolčení pražských řeholníků a dívek koneckonců nevybočuje z mizogynní tendence středověkých textů různé provenience, obviňujících chlípne ženštiny z šíření kacírství.⁷³ Ke srovnání láká dokonce i staročeská satirická báseň *Viklefice* (někdy zvaná také *Stala se jest příhoda*).⁷⁴ Ta pranýřuje stoupenkyni reformních myšlenek, která pod záminkou studia Bible vtáhne nezkušeného mladíka do svých vlnadných tenat. „Stala se jest příhoda / Nynie tohoto hoda, / Že jedna viklefice / Pozvala k sobě panice. / A chtiec ho vieře naučiti“.⁷⁵ Panic se nechal vylákat na večerní schůzku, při níž mu učená žena slíbila vyložit Písmo: „Tuť mu bába biblí vyloži, / Dvě kapitole vyloži / Pěkné, velmi okružlé; / K hruškám byšta podobné / A tak velmi bílé.“⁷⁶ „Panic vece bez strachu: / Podáš jich sem, milá brachu. / Je se biblí rozkládati / A kapitol vykládati / s večera až do světu.“⁷⁷

Podobně výsměšné dvojsmysly bychom našli i v dalších dobových textech. Chastelainovu příhodu však především nesmíme vytrhávat z kontextu celého autora díla. V Kronice je totiž kapitola o původu husitství zařazena hned po ideově klíčovém textu o činech Jany z Arku. V rozporu s lineární chronologií, ale v souladu

69) K potřebě zhodnocení této pasáže v náležitém kontextu viz Martin NEJEDLÝ, *O středověkých memoárech Václava Černého, tvůrčím uspokojení a šalebné odporivosti ropuch*, in: *Templáři, křižáci a kacíři ve starých francouzských kronikách*, Praha 2009, s. 37–38.

70) François-René de CHATEAUBRIAND, *Mémoires d'Outre-Tombe*, Paris 1893, sv. 6, s. 66. V češtině François-René de CHATEAUBRIAND, *Paměti ze záhrobí*, Praha 2011, s. 534.

71) K autorovi viz *Dictionnaire du Moyen Âge*, edd. Claude GAUVARD – Alain DE LIBERA – Michel ZINK, Paris 2002, s. 1258–1260.

72) Text a komentář viz *Rutebeuf, Œuvres complètes*, ed. Michel ZINK, Paris 1989, sv. 1, s. 369–387.

73) O. MARIN, *Histoires pragoises*, s. 58.

74) Viz *Výbor z české literatury doby husitské I*, ed. Bohumil HAVRÁNEK, Praha 1963, s. 281–283.

75) Tamtéž, s. 281, v. 1–5.

76) Tamtéž, s. 282, v. 36–40. K hodnocení básně viz Pavlína RYCHTEROVÁ, *Viklefice a její předchůdkyně*, in: *Člověk českého středověku*, s. 244.

77) Tamtéž, s. 282, v. 41–45.

s metodou proplétání a ideovým záměrem.⁷⁸ Autor pospojoval vybrané události tak dovedně, že dosáhl nečekaného politického účinku. Citujme větu, kterou přešel od Panny orleánské přímo k husitkám. Na jejich „přirozenou“ souvislost upozornil čtenáře již v první větě příběhu o pražských pletichách: „A protože se můj brk právě věnoval kacírství této zvláštní osoby, pustím se hned do látky, která s ní souvisí dobou i tématem...“⁷⁹

Chastelain psal sice v letech, kdy již pominulo někdejší nesmiřitelné nepřátelství mezi Karlem VII. a jeho pánem, vévodou burgundským.⁸⁰ K Panně orleánské nechoval ovšem ani s odstupem času sebemenší sympatie.⁸¹ Autor si byl vědom, že jeho ryze negativní obraz této hrdinky se už v polovině 15. století nesetká se všeobecným souhlasem.⁸² Chastelainovo vyprávění je tudíž mistrovským dílem manipulace s textovými strukturami. Nechtěl výslovně souhlasit s dívčíným upálením. Na druhé straně se vědomě postavil do opozice k proudu nadšené chvály, který od třicátých let 15. století chrlilo armagnacké prostředí. Na počátku tuto tendenci zastupovala o generaci starší literátka Christina Pisánská, oslavný tón pak na francouzském královském dvoře nerušeně pokračoval po desetiletí, až k Martialu d'Auvergne.⁸³

Jak si tedy oficiální historik burgundského vévody počínal, když chtěl vůči tomuto proudu francouzské propagandy postavit obraz odlišný? Nejprve vylíčil, jak „ona žena, kterou Francouzi nazývali Pannou, byla zajata při pokusu o útok na Burgundské před Compiègne“.⁸⁴ V následujícím textu se opřel o názor renomovaných teologů z pařížské univerzity, podle kterých „se řečená Jana dopustila rouhání proti Bohu, je kacírka a pověrečná hadačka budoucnosti“.⁸⁵ Přestože jí objasnili, v čem chybje, a snažili se ji přivést na správnou cestu, ona „s ďábelskou zatvrzelostí setrvala na svých bludech. Proto ji v Rouenu vydali světské spravedlnosti.“⁸⁶ Poté se už oficiální burgundský kronikář odvolával hlavně na dopis anglického krále, „předrahemu a milovanému strýci“, tedy Chastelainovu pánu Filipovi Dobrému.⁸⁷ Stálo

78) K metodě ideového proplétání v kronikářství viz M. NEJEDLÝ, *La représentation des pouvoirs et des hiérarchies dans les Chroniques de Jean Froissart*, Villeneuve d'Ascq 1999, s. 16–18; k využití tohoto postupu u Chastelaina viz J.-C. DELCLOS, *Du fait divers*, s. 192.

79) *Œuvres* II, s. 210.

80) Mezníkem zde byla smlouva v Arrasu roku 1435. Viz k tomu M. NEJEDLÝ, „*Já, válka, hodlám každému poroučet!*“ *Středověká poezie jako pramen k pochopení dobového diskursu o válce a míru*, in: Bylo nebylo. Studie (nejen) k dějinám dějepisceví, vzdělanosti a didaktice dějepisu, edd. Hana Kábová – Mikuláš Čtvrtník, Praha 2012 (= Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 52, Supplementum 1), s. 101–109.

81) Philippe CONTAMINE, *Naissance d'une historiographie. Le souvenir de Jeanne d'Arc en France et hors de France, depuis le procès de son innocence jusqu'au début du XVIe siècle*, in: Týž, *De Jeanne d'Arc aux guerres d'Italie*, Orléans 1994, s. 139–163, zde s. 151.

82) E. DOUDET, *Poétique*, s. 323.

83) *Christine De Pizan, Le Ditié sur Jehanne d'Arc*, edd. Angus J. KENNEDY – Kenneth VARTY, Oxford 1977; Robert DESCHAUX, *Jeanne d'Arc à l'heure de la poésie: trois visages de la Pucelle au XVe siècle*, in: *L'Hostellerie de Pensée. Études sur l'art littéraire au Moyen âge offertes à Daniel Poirion par ses anciens élèves*, edd. Michel Zink – Danielle Régnier-Bohler, Paris 1995 (= Cultures et civilisations médiévales 12), s. 141–151.

84) *Œuvres* II, s. 202–203.

85) *Œuvres* II, s. 204. K tendenčnímu obrazu Jany z Arku viz K. URWIN, *Georges Chastelain*, s. 13, 41.

86) *Œuvres* II, s. 204.

87) Celý dopis in *Œuvres* II, s. 204–209.

v něm, že „tato ženština, hadačka svedená na scestí, si dávala říkat Panna Jana. Více než dva roky se stavěla proti božskému zákonu a proti stavu svého ženského pohlaví. Oblékala se do mužských šatů, což je zločin proti Bohu... Příslušníkům církve, šlechticům i lidu tvrdila, že ji vyslal Bůh. Pyšně se chvástala, že často rozmlouvá s anděly, svatým Michalem a dalšími svatými, jako svatou Kateřinou a svatou Markétou. Díky těmto falešným povídačkám odvrátila mnohé muže a ženy z pravé cesty a lživě jim naslibovala vítězství. Navíc nosila zbroj vhodnou leda pro rytíře a s drzou nestoudností, pýchou a domýšlivostí třímala i korouhev.“⁸⁸ Ve Francii prý vyvolala chaos a strašlivá krveprolití. „Plným právem ji tedy odvedli na staré tržiště v Rouenu a tam veřejně před davem lidu upálili.“⁸⁹

Při povrchním pohledu je nesmlouvavý tón, opřený o citaci z dokumentů anglického krále, na hony vzdálen chlípným dvojsmyslům o neřestech v jednom pražském klášteře. Chastelain si ovšem uvědomoval, že právě motiv převlékání do mužského oděvu a krátký sestřih vlasů představovaly hlavní obžalovací článek při procesu s Pannou orleánskou. Příběhy proto pospojoval tak, aby se analogie stala zjevnou.⁹⁰

Náš autor koneckonců rád využíval hry kontrastů, mimo jiné řazením lechtivých příhod mezi vážnou a vznešenou látku.⁹¹ Bezprostředně po vyprávění o původu husitství, jež mohl čtenář vnímat buď jako závažné, nebo jako víceméně humorové, uplatnil osobní narativní hlas a zdvihl varovný prst: „Nyní musím co nejostřeji odsoudit kacířství, jímž nepřítel lidské spásy nakazil miliony křesťanských duší. Učinil tak pokoutnými, promyšlenými a zvrácenými prostředky. Odvrátil je z cesty pravé víry v Boha a dovedl až do temné jeskyně zatracení.“⁹² Chastelainův závěrečný požadavek, aby se v křesťanstvu vykořenily bludy a falešné pověry, zahrnoval zjevně jak české kacíře, tak Pannu orleánskou.

Paralela mezi Janou a husitkami nemohla nyní uniknout ani nepřiliš bystrému čtenáři.⁹³ Ženy způsobily ve Francii i v Čechách rozvrat, mimo jiné zmatením žánrů a pohlaví. Hříšně smazaly rozdíly, počínaje tak důležitým vnějším znakem, jakým jsou oděv a účes. V očích oficiálního historika burgundského vévody nešlo o perličku nebo o hříčku. Varoval před falší a heretickými sklony žen, jež vedou ke zvrátům v hierarchiích a krveprolití. K obdobné strategii spojení zdánlivě nesouvisejících příběhů se v Kronice uchýlil ještě mnohokrát. Když chtěl například zkompromitovat rod Croÿ, propletl vyprávění o jejich ambicích drastickým vylíčením dvou sebevražd.⁹⁴

Prolínání epizod sice kontrastního tónu, ale v důsledcích stejného ideového vyznění bylo typické pro tak zvané „velké rétorý“. To ovšem užíváme pejorativní termín,

88) *Œuvres* II, s. 205.

89) Viz také *Enguerrand de Monstrelet, Chroniques* IV, s. 443.

90) Viz *Les procès de Jeanne d'Arc*, edd. Andrée DUBY – Georges DUBY, Paris 1973.

91) Viz Hélène WOLFF, *Prose historique et rhétorique: les Chroniques de Chastelain et Molinet*, in: *Rhétorique et mise en prose au XVe siècle, Actes du VIe Colloque International sur le Moyen Français* II, edd. Sergio Cigada – Anna Cerca, Milano 1991, s. 88–104.

92) *Œuvres* II, s. 210.

93) Jean DUFOURNET, *Retour à Georges Chastelain, Le Moyen Âge* 87, 1982, s. 331, výstižně konstatuje, že autor vykreslil Janin portrét „kyselinou a žlučí“.

94) *Œuvres* IV, s. 70. E. DOUDET, *Poétique*, s. 373–374.

kterým následující století ocejovala celou historiografickou školu, u jejíhož zrodu právě Chastelain stál.⁹⁵ Nejen tento autor, ale i jeho pokračovatelé, mimo jiné oba nástupci na postu oficiálního burgundského historiografa, pokládali za přirozené psát zároveň kroniky, básně a divadelní hry. Tyto žánry jim připadaly konvergentní, už proto, že mohly společně přispět k oslavě vévodské moci. Pozitivistické faktopisce však prolínání motivů a aktivit mátló.⁹⁶ Bylo jedním z důvodů diskreditace, která burgundskou historiografii v 19. století stihla.⁹⁷ Tehdejší historikové ji vnímali jako „obludná spojení báchovek a historie“.⁹⁸ Editoři dokonce bez uzardění vyškrtávali z burgundských kronik poetické nebo zdánlivě lascivní pasáže, jež pokládali za bezcenné pro dějepisný výzkum.⁹⁹ Právě kapitola o vzniku husitství, ale i další příběhy, kterými Chastelain proložil bohemikální a lucemburské pasáže, se ocitaly jaksi „samozřejmě“ mimo rámec seriálních studií.¹⁰⁰ Ahistorická selekce přitom paradoxně vedla k tomu, že jiné výplody Chastelainovy imaginace, vytržené z kontextu jeho díla, do moderní „kritické“ historiografie pronikly. Například poněkud romanticky založený Jules Michelet v zaujetí nespornou literární kvalitou Kroniku často vědomě parafrázoval, vypůjčoval si kontrastní portréty i poutavé epizody – a od něho je ve 20. století přebírali už bez vědomí prapůvodního zdroje další historikové.¹⁰¹

Rovněž některé přezdívky a pojmy, utkané na tvůrčím stavu vévodského kronikáře, dodnes zaplavují univerzitní historiografii.¹⁰² Dva příklady za všechny: Chastelain tituloval Filipa Dobrého *grand duc de Ponant*, tedy „velký vévoda Západu“. Tvrdil, že jej tak začali z úcty nazývat „ve vzdálených krajích“, a to dokonce i saracénští nepřátelé.¹⁰³ Informace o tom, že hrdý titul přisoudilo Filipovi Dobrému veřejné mínění v Orientu, byla samozřejmě součástí Chastelainovy strategie. Ve skutečnosti jej vytvořil on sám, přičemž se inspiroval titulaturou užívanou na byzantském dvoře.¹⁰⁴ Fakt, že za „velkého vévodu Západu“ označují Filipa Dobrého i novodobí

95) Termín odmítl jako pozdní pejorativní přízvisko Paul ZUMTHOR, *Le Masque et la Lumière*, Paris 1978, s. 9.

96) Jean DEVAUX, *Lieux de mémoire, lieux d'éloge: Les grands rhétoriciens et l'histoire*, in: *L'Eloge du Prince. De l'Antiquité au temps des Lumières*, edd. Isabelle Cogitore – Francis Goyet, Grenoble 2003, s. 169–187.

97) Rétorika burgundských kronikářů byla pro pozitivisty synonymem přetvářky, vyumělkovanosti a dekadence. Viz Pierre JODOGNE, *La rhétorique dans l'historiographie bourguignonne*, in: *Culture et pouvoir au temps de l'Humanisme et de la Renaissance. Actes du Congrès Marguerite de Savoie*, Chambéry, Turin 29 avril – 4 mai 1974, Genève – Paris 1978, s. 51–69.

98) Jean BOUCHET, *Le Panegyric du Chevalier sans reproche ou Mémoires de La Tremoille*, Paris 1826, s. 330.

99) Tamtéž, s. 335–556.

100) Novou vlnu všestranného zájmu o Chastelaina zhodnotil J. DUFURNET, *Retour à Georges Chastelain*, s. 329–342. Výstižně konstatuje, že se Chastelain konečně dostal z „očistce“, kam ho pozitivističtí faktopisci uvrhli.

101) Chastelainovo dílo je zjevným zdrojem Knih X–XVI, viz Jules MICHELET, *Le Moyen Age*, Paris 1981, s. 725–1020. Negativní obraz Ludvíka XI., vytvořený jejich spojenými talenty, si uchoval překvapivou sílu a přešel i do novější historiografie. Viz Jean FAVIER, *Louis XI*, Paris 2001, s. 16.

102) E. DOUDET, *Poétique*, s. 300.

103) *Œuvres* II, s. 150. Viz též *Dictionnaire du Moyen Français*, edd. Algirdas Julien GREIMAS – Teresa Mary KEANE, Paris 1992, s. 490.

104) E. DOUDET, *Poétique*, s. 81.

historici, je vlastně Chastelainovým velkým úspěchem.¹⁰⁵ Nemenšího dosáhl, když nazval intrikánského rivala svých pánů, francouzského krále Ludvíka XI., „l'universelle araigne“, řekněme všudypřítomným pavoukem. Nelichotivé přízvisko už Ludvíkovi nikdy nikdo neodpáral, proniklo i do názvů odborných monografií, jež jsou tomuto panovníkovi věnovány.¹⁰⁶ Problém přístupu části novodobé historiografie k Chastelainovi zde není možné podrobněji rozebírat, sugestivní moc jeho tvorby však zanechala stopy i v textech akademických dějepisců, kteří byli přesvědčeni o přísně vědeckém a objektivním charakteru vlastních spisů.

Hodnoťme tedy i text obklopující kapitoly o Janě z Arku a o husitech bez faktopiseckých předsudků a anachronického proškrtávání. Jinak řečeno, uvažujme o politické a poetické strategii oficiálního dějepisce. Jak již bylo řečeno, Georges Chastelain vycházel při popisu událostí z let 1419–1431 z Monstreleta. Tento základní pramen však upravoval, přeskupoval a doplňoval tak, aby odpovídal jeho záměrům. Cílem bylo vyzdvihnout burgundského vévodu a diskreditovat jeho někdejší protivníky, Armagnaky. Na tomto místě se omezím na jediný příklad, úzce související s příběhem o vzniku husitství a o poblouznění Jany z Arku. Chastelain si dal záležet na popisu obléhání Compiègne burgundskými a anglickými oddíly, kde byla v květnu roku 1431 při nepodařeném pokusu o výpad z městských hradeb Jana zajata. Jak bylo u něho obvyklé, připojil k původnímu Monstreletovu textu řadu zdánlivě okrajových detailů a osobní komentář. Největší pozornost zaměřil na jinak bezvýznamného stoupence Jany z Arku: „mezi zavilými bojovníky tam byl i jeden františkán narozený ve Valenciennes, jménem Noiroufle...“¹⁰⁷ Chastelain jej vylíčil takřka v duchu tradičních *merveilles*, tedy podivuhodností, bizarností a někdy až zrudností středověké literatury. „Noiroufle byl vysoký a černovlasý muž s tmavou pletí. Měl ohyzdný obličej, velikánský nos a šilhal krutýma očkama. Mluvil nesmírně hrubě a měl nechutné způsoby, zvláště když uvážíme, že byl řeholníkem. Nikdy předtím ani potom jsem už tak odpudivého příslušníka církve neviděl. Vůbec byste neřekli, že mohlo jít o mnicha.“ Navíc se prý tento nevábný muž „holedbal, že vlastní rukou zabil tři stovky lidí, a moc se tomu smál, protože ho to uspokojovalo a naplňovalo pýchou“.¹⁰⁸

Mimořádná pozornost, kterou oficiální historik Noirouflově věnoval, se dá částečně vysvětlit geografickým původem. Řeholník pocházel z Valenciennes, kde Chastelain žil a psal. Ale proč ono nakupení záporných adjektiv, až vznikla snůška všeho neurozeného, odpudivého, hrubého, temného a zvráceného, co si autor uměl představit? Kronikář zdůraznil Noirouflovu krvelačnost, ale také zpronevěření zásady, že by se každý měl oblékat a chovat podle svého stavu („vůbec byste neřekli, že

105) Mnozí medievisté převzali Chastelainem vytvořené přízvisko, aniž by brali v potaz, že se nejednalo o oficiální titulaturu. Viz například Joseph CALMETTE, *Les Grands Ducs de Bourgogne*, Paris 1949; viz také Paul BONENFANT, *L'origine des surnoms de Philippe le Bon*, Annales de Bourgogne 16, 1944, s. 100–103.

106) Paul Murray KENDALL, *Louis XI, „l'universelle araigne“*, Paris 1974; Adrianna E. BAKOS, *Images of Kingship in Early Modern France. Louis XI in Political Thought*, London – New York 1997. „Všudypřítomnému pavoukovi“ je zasvěcena úvodní kapitola, jež ani nevysvětluje zdroj přízviska.

107) *Œuvres* II, s. 53.

108) Tamtéž.

mohlo jít o mnicha“). Z řeholníka Noiroufla tedy udělal koncentraci všech neřestí vlastních stoupcům Panny orleánské a potažmo i českým husitkám.

Chastelain měl vytříbený smysl pro detail, a tak si pohrál i se jménem neváb-ného hrdiny. Noiroufle obsahuje adjektivum *noir*, tedy černý. Přípona *oufle* zně-la podobně jako *enfler* nebo *soufle*, tedy nafouknout. Však také měla evokovat nadutost a pýchu. Sečtější čtenářům mohlo řeholníkově jméno připomenout ještě počátek jména Noiron, tak se totiž ve střední francouzštině říkalo ukrutníku Neronovi, císaři potřísněnému krví nevinných křesťanů. A co víc: jak dramatik Chastelain věděl, Noiroufle přezdívali dáblům a katům v soudobých divadelních hrách, například v *Příběhu o králi Budoucnosti*, sepsaném pro Reného z Anjou právě roku 1455.¹⁰⁹

Další Noirouflový osudy již dostihly biografickou současnost historika, který nikdy nešetřil osobními dojmy: „Tento muž vše přežil... a byl poté povolán k fran-couzskému královskému dvoru a štědře odměněn. Často sloužil před panovníkem mše. Tam jsem ho také já osobně poznal. Mnohokrát jsem ho mohl pozorovat v sou-kromí. Když jsem se tak na něho díval, jak slouží mši, uvědomil jsem si, kolik hroz-ných vražd podle všeobecného mínění spáchal. Zločiny, které se mu přisuzovaly, přesně odpovídaly jeho vzhledu. Znovu a znovu mne jeho ohyzdnost děsila, takže mi až vstávaly vlasy hrůzou na hlavě. A přestože jsem to nikdy nahlas neřekl, podi-voval jsem se, jak je možné, že lidé odporného vzezření, jež přesně odpovídá jejich jednání, mohou mít takový vliv u francouzského dvora...“¹¹⁰

Podrobné vyprávění o Noiroufloví, jež vložil do těsné blízkosti příběhu o Janě z Arku a o husitech, dovoluje lépe pochopit symbolickou výstavbu Chastelainova historiografického díla. Nevzhledný řeholník, stoupenec Karla VII., symbolizoval tohoto krále jako člověka zaslepeného, podléhajícího rozvracečským osobám typu Panny orleánské. A příhoda o chlípných pražských děvčích, jež v převleku obcovaly s mnichy stejně nehodnými mnišské kutny jako odporný stoupenec poblouzněné Jany, jež spolu s husitkami zavrhla ženský účes a oděv, dotvářela prokomponovaný a politicky tendenční celek. Oficiální historik burgundského vévody se koneckonců vždy hlásil k tomu, že „tká látku do potřebné formy“. Tato otevřenost nebyla v jeho době samozřejmostí. Enguerrand de Monstrelet, z něhož Chastelain hojně čerpal v prvních dvou knihách Kroniky, psal suše a neosobně. Kapitoly otevíral strohým konstatováním typu: „v této době... onoho dne...“¹¹¹ Náš autor naopak pojímal začátky kapitol jako narativní prolog v první osobě. Porovnejme narace o tažení na Corbie roku 1431. Nejprve v Monstreletově podání: „V této době se seskupili mnozí velitelé krále Karla, zvláště pan z Longuevalu, Antoine de Chabennes, Blanchefort, Alain Geron a řada dalších. Cválali společně se svými muži k městu Corbie a doufali, že je budou moci dobýt náhlým útokem.“¹¹² Chastelain tuto pasáž pře-

109) Děkuji tímto Estelle Doudetové za vysvětlení všech konotací Noirouflova jména v kontextu střední francouzštiny.

110) *Œuvres* II, s. 53–54.

111) Adekvátní ocenění specifik Monstreletova textu viz Denis BOUCQUEY, *Monstrelet, historien trop longtemps oublié*, Publications du Centre européen d'études bourguignonnes 31, 1991, s. 113–125.

112) *Enguerrand de Monstrelet, Chroniques* I, s. 439.

tavil do svého díla takto: „Já vím, že už jsem dosti dlouho nemluvil o Francouzích, jako by usnuli a nechali své protivníky, Burgundské a Angličany, v klidu. Nicméně podle mého názoru neztratili nic z odvahy a odhodlanosti. Svých cílů stejně chtěli dosáhnout. Proto pokládám za vhodné vyprávět vám, jak pan z Longuevalu, který se přidal na stranu Francouzů, spolu s panem Jacquesem de Chabannes, Blanchefortem, Alainem Geronem a mnoha dalšími shromáždili muže a vyrazili do pole, aby se zmocnili města Corbie.“¹¹³

Faktografickou podstatou se zpráva nemění.¹¹⁴ Oficiální historiograf Georges však do vyprávění prosadil sebe sama a ospravedlnil vsunutí nových detailů, což lineární Monstreletův text neumožňoval. Vědomě tedy vystupoval jako režisér, určující obsah i formu díla. Historik byl v Chastelainově pojetí spolutvůrcem reality, přinejmenším reality vlastního textu. Nezapomeňme, že Chastelain psal i divadelní hry, kde určil nezastupitelnou roli osvětlení, pološeru a tmě. Žádná osoba ani předmět sice z pódia nezmizely, ale jen světlo upřené ve chvíli, kterou autor pokládal za vhodnou, jim dovolilo opustit pozadí scény a předvést se divákům.¹¹⁵ S tímto vědomím musíme vnímat pozornost věnovanou okrajovým osobám typu Noiroufla i zdánlivě zbytečné uvozovací věty typu „Já vím, že už jsem dosti dlouho nemluvil o Francouzích, jako by usnuli...“¹¹⁶

Právě v letech 1455–1458, kdy vznikla citovaná pasáž, se režisér Chastelain rozhodl vrhnout ostré světlo na zrod husitství. Udělal to úmyslně, nejen z politických, ale také osobních důvodů. Krátce poté, co se ujal úřadu oficiálního historika, a v době, kdy se rozepsal o spádech pražských dívek, vpadly totiž události spjaté s vývojem zemí Koruny české přímo do jeho života. Zasvětil jim tedy obsáhlé pasáže Kroniky a pojal jako podnět k zásadní sebereflexi o smyslu historikovy práce.

Jak k této souhře časových okolností a hlavně ideových argumentů došlo? Jednou z diplomatických misí, které Georges Chastelain ve vévodských službách vykonával, byla i účast v poselstvu, jež se před králem Karlem VII. oficiálně ohradilo proti plánu na sňatek princezny Magdalény s Ladislavem Pohrobkem. Kamenem sváru byl mimo jiné osud Lucemburska, na které si Filip Dobrý činil nárok vzhledem k dohodám s Eliškou Zhořeleckou a jež roku 1443 vojensky obsadil.¹¹⁷

Vyslechněme si burgundský protest ve znění zapsaném Chastelainem: „Je všeobecně známo, že jste se spojil s českým králem Ladislavem, nechť je mu Bůh milostiv, a souhlasil jste s tím, aby si vzal za choť Vaši dceru Magdalénu. A to přesto, že jste věděl o tom, že řečený král je nepřitelem mého pána. Lidé mého pána vás

113) *Œuvres* II, s. 201.

114) Ohledně Chastelainova přístupu k vojenské tematice viz Jean-Claude DELCLOS, *Les rayons et les ombres de la guerre à la fin du Moyen Âge : Georges Chastellain et Philippe de Commines*, in: *La bataille, l'armée, la gloire. Actes du colloque international de Clermont-Ferrand*, t. I., edd. Paul Viallreix – Jean Ehrard, Clermont-Ferrand 1985, s. 21–34.

115) E. DOUDET, *La condition de l'historiographe*, s. 551.

116) *Œuvres* II, s. 201.

117) K okolnostem blíže M. NEJEDLÝ, „*Lucemburku, jsi světloplachý netopýr, mžourající sýček a přeušatý kalous*“. *Zápas o dědictví lucemburské dynastie pohledem „strůjce frašek a povyražení“ Michaulta Tailleventa*, *Historie – otázky – problémy* 2, 2011, s. 161–180.

o tomto nepřátelství dobře zpravili.¹¹⁸ Náš autor zakomponoval do Kroniky též sáhodlouhou odpověď, které se poselstvu na francouzském dvoře dostalo.¹¹⁹ Tón byl sice formálně zdvořilý, ale v jádru nesmlouvavý. Z textu vyberu několik výmluvných pasáží: „Pokud jde o spojenectví, které král uzavřel s králem Ladislavem, o kterých pan vévoda burgundský tvrdí, že jsou namířena proti němu... nelze říci, že by francouzskému králi vyvstalo na mysl nepřátelství proti vévodovi... A pokud jde o řečený sňatek, každý ví, že nikdo nemůže křesťanským vládcům zakazovat vyjednávání o svatbě dětí. Vždyť právě takové sňatky přinášejí obecné dobro. A neexistuje žádná smlouva, uzavřená mezi francouzským králem a vévodou burgundským, která by bránila jejich dětem, ať už mužského či ženského pohlaví, uzavírat řádné sňatky... A jak je všeobecně známo, paní Magdaléna měla už věk na vdávání a mezi křesťanskými vládci nebyl vznešenější a mocnější než řečený uherský a český král. Od nikoho jiného se nedalo očekávat více dobrých a čestných činů, obzvláště pokud jde o ochranu a šíření naší víry... A pokud jde o údajné nepřátelství, které prý panuje mezi vévodou burgundským a uherským a českým králem a o kterém vévoda zpravuje francouzského krále: Francouzský král neví nic o tom, že by mezi řečenými českým králem a panem vévodou burgundským panovalo veřejné nepřátelství. Vévoda proto nemá sebemenší důvod domnívat se, že jednání s králem Ladislavem by mohlo být namířeno proti němu... Navíc je všeobecně známo, že pan vévoda burgundský navrhl prostřednictvím vyslance, aby vyrazili společně a pod vedením řečeného českého krále proti Turkům bránit naši víru. A pokud jde o jakýsi spor mezi vévodou burgundským a českým králem o vévodství lucemburské, francouzský král neví nic o tom, že by byl uherský a český král nepřítelem pána burgundského. Navíc když byl francouzský král v Lyonu, přijelo za ním poselstvo řečeného českého krále, který si přál spor urovnat. Nabídl, že se podřídí rozhodnutí francouzského krále, pokud vévoda burgundský udělá totéž. Francouzský král však vzápětí prostřednictvím svých vyslanců zpravil vévodu burgundského, že takovou rozhodčí roli nehodlá přijmout.“¹²⁰

Chastelain pokládal za nezbytné navázat na citace oficiální francouzské odpovědi, jež Kronice dodávala důvěryhodný ráz, osobním výkladem. Pojal ho patřičně dramaticky, protože zápas o Lucembursko doznal náhlou smrtí Ladislava Pohrobka dalšího obratu. Skon mladého českého a uherského krále totiž neznamenal konec rozhovorů, jež v Tours s Karlem VII. vedl Zdeněk Konopištský ze Šternberka. Z plánovaného sňatku sešlo, ale francouzské a české zájmy pojily další styčné body. Vedle vztahu k papežství šlo právě o držbu Lucemburska, které Karel VII. vzal nyní formálně v ochranu.¹²¹

Chastelain jakožto oficiální historik Filipa Dobrého, který se cítil uražen a ohrožen, zasvětil této důležité látce celou kapitolu XLIV: „Pokládám za vhodné vrátit se opět ke sporům, jež spolu měli francouzský král a burgundský vévoda

118) *Georges Chastelain, Les fragments du Livre IV de la Chronique*, ed. Jean-Claude DELCLOS, Genève 1991, s. 182.

119) Tamtéž, s. 202.

120) Tamtéž.

121) P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny VI*, s. 152.

ohledně Lucemburska. Toto území náleželo řečenému vévodovi, král však proti jeho vůli držel Thionville. Francouzský král si navíc začal nárokovat celé vévodství na základě dohod se zesnulým králem Ladislavem, svým zetěm. Jak už jste ode mne slyšeli, ačkoli Ladislav zemřel, chtěl francouzský král ve sporu podporovat jeho dědice.¹²²

Georges Chastelain dal najevo rozhodný nesouhlas se způsobem, jakým se francouzský král do záležitostí Lucemburska nyní začal vměšovat. Karel VII. formálně podpořil nároky vévodů saských, kteří tvrdili, že „vévoda burgundský drží jejich dědictví násilím a protiprávně“.¹²³ Dlouhodobě spleťtá situace v nástupnických nárocích však podle Chastelaina francouzskému králi vyhovovala hlavně proto, že si sám „na Lucembursko už dlouho dělal zálsusk“. Skonu Ladislava Pohrobka využil k vyslání herolda s dopisy vyzývajícími, aby mu burgundský vévoda Lucembursko vydal. Vyvolal tím největší krizi ve vzájemných vztazích od uzavření míru v Arrasu roku 1435. „Burgundští mají prý toto území opustit. V opačném případě král nalezne řešení, jak se domoci svého práva.“¹²⁴ Chastelain sledoval vývoj o to pozorněji, že byl jedním z rádců, které Filip Dobrý svolal k promyšlení vhodné reakce na královské nároky. „Vévodu dopisy rozhořčily, protože byly povýšenecké a nespravedlivé. Ale záleželo mu na zachování míru, a tak prozatím neodpověděl.“ Georges Chastelain se mimochodem dočkal oficiálního jmenování „rádcem“ právě roku 1457, byť byl pánovi blízký už dříve.¹²⁵ Šlo o další postup v jeho kariéře, nejspíš bezprostředně spojený s lucemburskou krizí.¹²⁶ Vévodská rada sehrála koneckonců při jednáních o udržení Lucemburska mimořádně důležitou roli, kronikář měl tedy zprávy z první ruky.¹²⁷ Karel VII. mezitím podle Chastelaina dohnal spor až na pokraj otevřené války, protože poslal vévodovi další dopisy stejně nesmlouvavého obsahu. „Oznamovaly, že francouzský král přebírá vévodství lucemburské do svého držení, a to se souhlasem dědiců krále Ladislava, již na něho práva přenesli. Král žádá vévodu, aby napříště této držbě nebránil, protože řečení dědici a on sám mají na toto území právo. Vévoda navzdory dopisům rozhodl, že se tohoto území nevzdá. A jak výslovně prohlásil, pokud mu někdo bude chtít vyrvat kteroukoli z jeho zemí násilím, postaví se na odpor vší silou.“¹²⁸

Georges Chastelain si ovšem uvědomoval, že ani sebezávažnějším politickým konfliktem – a spor o Lucembursko mezi ně v očích burgundského dvora patřil – neudrží pozornost čtenářů. Užil tedy osvědčeného prostředku. Navázal rozvernou kapitolou o snátcích, jež omylem uzavřely dva kontrastní páry v přítmí

122) *Georges Chastelain, Les fragments*, s. 228.

123) V březnu 1459 prodali vévoda Vilém Saský a vévodkyně Anna, sestra Ladislava Pohrobka, francouzskému králi Karlovi VII. práva na vévodství lucemburské. K nárokům vévodů saských a sporům o Lucembursko viz P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny* VI, s. 151.

124) *Georges Chastelain, Les fragments*, s. 229.

125) Viz G. SMALL, *George Chastelain*, s. 69–72.

126) Viz Jean-Marie CAUCHIES, *Que disent les chroniqueurs bourguignons de la gestion politique et des institutions de leur prince?*, in: *Gestion et Media. Sixièmes rencontres* 27 et 28 novembre 1997, Toulouse 1998, s. 29–35.

127) *Olivier de La Marche, Mémoires* II, s. 24.

128) *Georges Chastelain, Les fragments*, s. 229.

bruselského kostela.¹²⁹ Měla i tato důmyslná vsuvka, tak jako tomu bylo v případě pasáže o vzniku husitství, ideový vztah k předchozímu textu?¹³⁰ Vyloučené to není. Kapitulu navazující na líčení nejnovějších francouzsko-burgundských sporů o Lucembursko otevřel Chastelain slovy: „V této době došlo v Bruselu k podivuhodné a zcela neobvyklé události...“ Podtrhl tedy takřka neuvěřitelný charakter příběhu, aby upoutal čtenářovu či posluchačovu pozornost. Jedné neděle, „poslední den, kdy lidé mohli uzavřít manželství před půstem“, se prý před vraty kostela tlačil hlouček snoubenců, aby byli co nejrychleji oddáni a unikli zvědavosti a posměchu, protože řada z nich už měla značně pokročilý věk. Pro mlžnaté šero nikdo neviděl ani na krok. Kněze už skoro nečekali. Nakonec přišel, ale nesl jen malé mihotavé světélko, „jež nevydávalo skoro žádnou záři“.¹³¹

Mezi nedočkavci se tísnilo dva páry, jeden přebohatý, ale značně přestárlý, druhý mladičkových lidí bez jediného krejcaru. Jakmile kněz konečně dorazil, „stařec, který chtěl být za každou cenu oddán jako první ještě před rozedněním, se prodral kupředu. Ale omylem za ním přistrčili onu mladou dívku... Kněz nerozeznal v davu nikoho jiného než toho, kdo stál přímo před ním.“ Rychle se jich zeptal na jména a řádně je spojil svátostí manželskou. Poté je vyzval, aby udělali místo dalším a zašli si na mši. Vzápětí stejným nedopatřením takto oddal ještě zbylou babku a „pohledného mládenečka“. A to si přitom ona chamtivá stařena, když stanula před knězem, bláhově namlouvala, že „už jí její bohatý stařec neunikne“. Ovšem v kostele, kam všichni novomanželé odešli, bylo víc světla. Čtveřice si konečně uvědomila, „že došlo k záměně jednoho protějšku za druhý.“ Zvláště stařena se nehodlala s omylem smířit. „Neměla nejmenší chuť mít za muže mladíka, který by ji stejně podváděl a přitom nevlastnil ani měďák, takže by ještě utrácel její majetek.“ Mladou dívku zase rmoutilo, že si „vzala opotřebovaného starce s šedou bradou, který ji nedokáže uspokojit“, přičemž šibalský Chastelain zjevně myslel na celou sémantickou šíři tohoto pojmu.¹³² Oba páry se prý okamžitě vrátily ke knězi, ale ten jim vysvětlil, že nikdo už nemůže jejich řádně uzavřené manželství rozloučit. Stařena vyhrožovala, že si půjde stěžovat až do Říma k papeži, ale posléze předložila žádost o rozluku alespoň biskupovi z Cambrai. Ten rozvod rázně zamítl.

Chastelainova škodolibost se projevila v četných glosách, kterými vyprávění doprovodil. Cítíme z nich dvorské pohrdání všemi neurozenými, protože novomanželé patřili jak k bruselskému patriciátu, tak k místní chudině. Čtveřici ostatně nezbylo, než se s nastalou situací smířit. Stařec nakonec usoudil, že mladice je příjemnější než stará, být bohatá babizna a že má dost peněz pro oba. Stařena zase, když biskup odmítl zrušit řádný svazek s mužem, který by mohl být věkem jejím vnukem, pokorně přijala život v nerovném manželství, protože jej posvětila církev.¹³³

129) Kapitola XLV. Tamtéž, s. 230–232.

130) Viz J.-C. DELCLOS, *Du fait divers*, s. 187.

131) *Georges Chastelain, Les fragments*, s. 230.

132) Tamtéž, s. 231.

133) Chastelain zde užil úsloví, dodnes běžně ve francouzštině užívané, že rozhořčená stařena „si nakonec zředila víno vodou“, jinak řečeno zmírnila svůj postoj a vzdala se marného odporu. Viz tamtéž, s. 232.

Návrat k vážné látce Chastelain vyřešil větou: „Abychom se vrátili k našemu Svatému otci, k němuž vévoda poslal vyslance...“¹³⁴ Ve vztahu k textu, který následuje, je zcela přirozený. Ten totiž pojednává o papežově úsilí, aby všichni respektovali rozhodnutí církevní hierarchie.¹³⁵ Není tedy vyloučeno, že oficiálnímu burgundskému historikovi šlo i zde o víc než o odlehčení dlouhých výkladů o právu na Lucembursko. Možná chtěl čtenáře upozornit i na to, že Karel VII. se proti jeho pánovi pakuje se zástupci země, která nedávno proslula kacířstvím a odporem vůči papežské kurii.¹³⁶

Buď jak buď, krize ve vztazích mezi francouzským a burgundským dvorem v letech 1457–1459 se Chastelainovi stala podnětem (či možná záminkou) k sepsání niterné rozvahy o postavení dějepisce v soudobé společnosti.¹³⁷ Sám autor jí přisoudil název *Exposition sur Vérité mal prise*, řekněme *Výklad o špatně pochopené pravdě*.¹³⁸ Jádrem byla totiž odpověď na prudké výtky, kterými francouzský dvůr zasypal Chastelainovu apologii burgundské politiky *Vyprávění o pravdě (Dit de vérité)*.¹³⁹ Vzhledem k době vzniku obou skladeb se jimi zápas o Lucembursko vine jako červená nit: „Donedávna jsme si spolu dobře rozuměli, / Tvořili jsme skoro jedno tělo pod Boží vládou. / Ale nyní, tak to alespoň já cítím, / Nás vše rozeštvává a dělí. / Rozlil se zlý jed nových záští.“¹⁴⁰ Právě tímto hořkým konstatováním zahájil Chastelain roku 1457 své *Vyprávění o pravdě*.¹⁴¹ Smíme-li autorovi věřit, vysloužil si za ně od dvora Karla VII. hrozbu smrti.¹⁴² Nezalekl se však a odpověděl rozsáhlým *Výkladem*.¹⁴³ Zde bod za bodem vysvětlil, v čem Francouzi pochopili jeho obhajobu burgundských stanovisek nesprávně. Zároveň ovšem vytvořil dílo formou i obsahem naprosto nové a v dobovém kontextu ojedinělé. Autobiografické pasáže se tam prolétají s analýzou dynastických rozepří a s úvahami o místě historika ve společnosti.

Zastavme se nejprve u struktury celé skladby, sepsané podle narážek na aktuální burgundsko-francouzské spory nejspíš roku 1459.¹⁴⁴ Jako rámeček Georges zvolil vidění ve vlastní pracovně, nešlo však o sen.¹⁴⁵ Když se jednoho podvečera u písařského pultíku zamyslel nad budoucností své země, vrazily mu prý do komnaty

134) Začátek kapitoly XLVI. Tamtéž, s. 233.

135) J.-C. DELCLOS, *Du fait divers*, s. 187.

136) Povědomí o Čechách jakožto kacířské zemi přetrvávalo ve frankofonním prostředí dlouho. Slavná balada, v níž François Villon tvrdil jako samozřejmost „znám Čechy bludem zmámené“, vznikla právě v letech, kdy Chastelain sepisoval své bohémikální a lucemburské pasáže. Viz François Villon, *Poésies complètes*, ed. Claude THIRY, Paris 1991, s. 265, v. 22.

137) Viz K. URWIN, *Georges Chastellain*, s. 13.

138) J.-C. DELCLOS, „Je donques, George Chastellain...“, s. 80.

139) Claude THIRY, *Stylistique et auto-critique: Georges Chastellain et l'Exposition sur Verité mal prise*, in: *Recherches en la littérature du XVe siècle III*, s. 101–135.

140) *Œuvres VI*, s. 223.

141) Cl. THIRY, *Stylistique et auto-critique*, s. 101–135, zvláště s. 124. K historickým okolnostem viz Henri PIRENNE, *Histoire de Belgique II*, Bruxelles 1903, s. 376–384.

142) *Œuvres VI*, s. 244.

143) Cl. THIRY, *Stylistique et auto-critique*, s. 102.

144) Viz Gabriel PÉROUSE, *Georges Chastellain, étude sur l'histoire politique et littéraire du XVe siècle*, Paris 1910, s. 64–71. Pak dále L. HOMMEL, *Chastellain*, s. 55–59.

145) *Œuvres VI*, s. 247.

čtyři děsivé křičící ženštiny.¹⁴⁶ Představovaly Obžalobu, Rozhořčení, Nesouhlas a Pomstu. Obvinily Chastelaina, že hanebnými pamflety uráží, a dokonce zrazuje Francii. Nazvali ho hmyzem, jehož brk je jako otrávené žihadlo: „Jsi nebezpečnější než škorpion nebo tarantule!“¹⁴⁷ Jejich přirovnání tedy využívala představy čehosi špičatého, bodavého, řezavého a jedovatého. V křesťanských bestiářích šlo o vlastnosti, jež doprovázely zlo. Žihadlo bývalo ostatně častým atributem smrti. Fantazie alegorickým dámám zjevně nechyběla, Chastelaina obvinily také z toho, že má „jazyk zmije a čelisti tygra“.¹⁴⁸ Pomsta, „jíž z očí sršel oheň a z nosních dírek vycházel žár jako z rozžhavené pece“, dokonce vřeštěla „Zabiju, zabiju!“. Našeho autora chtěla rovnou podřezat.¹⁴⁹

Georges Chastelain si přivolal na pomoc jinou paní, tentokrát vlídnou a krásnou, jménem Duše. Právě v dlouhém rozhovoru s touto trpělivou postavou rekapituloval svůj dosavadní život a formuloval smysl historikova poslání. Duše se ho rozhodla podpořit a svolala na pomoc další zosobnění: Paměť, Vliv a Porozumění.¹⁵⁰ Právě Porozumění se stalo, stejně jako v jiných Chastelainových alegorických skladbách, autorovým narativním dvojníkem, objasňujícím skutečnou podstatu jeho názorů.¹⁵¹ Sečtělý literát měl zjevně smysl pro tradiční symboliku barev, světla a záře. Jeho Porozumění se totiž zásadně zjevovalo „v bělostné říze, kštice mu zářila jako zlato a obličej se skvěl jako perla“. Mohl snad autor lépe demonstrovat transparentnost vlastních postojů než v této „podobě andělského mladíka..., který měl celé tělo od hlavy až dolů průzračné jako krystal a z něhož vycházela záře“?¹⁵²

Čtveřici lític ovšem přilétla podpořit další děsivá osoba: Francouzská představitost (*Imagination Française*). Dnes bychom nejspíš řekli, že autora dostihlo francouzské veřejné mínění.¹⁵³ Postava vztekle mávala rukopisem Chastelainova Vyprávění o pravdě. Spisovatel se však ke svému dílu hrdě přihlásil: „Stejně jako matka nemůže zapřít své dítě, já se hlásím k této knize. Matka nosívá dětátko ve svém lůně. Já jsem spis dlouho promýšlel a otiskl do něho trochu ze své duše.“¹⁵⁴

Následuje svár, zabírající v novodobé kritické edici 140 stran. Autor tam prostřednictvím křišťálově čistého Porozumění odrážel jeden útok *Francouzské představitivosti* za druhým.¹⁵⁵ Text je plný zmínek o dobových politických událostech, jež zkali vztahy mezi francouzským králem a burgundským vévodou.¹⁵⁶ Vedle útěku následníka francouzského trůnu, dauphina Ludvíka, ke dvoru Filipa Dobrého roku 1456, vnímaného dauphinovým otcem Karlem VII. jako akt nepřátelství,

146) *Œuvres* VI, s. 248.

147) „plus criminel que escorpon, ne tarente“. *Œuvres* VI, s. 253; E. DOUDET, *Poétique*, s. 513.

148) *Œuvres* VI, s. 254.

149) *Œuvres* VI, s. 261; E. DOUDET, *Poétique*, s. 455.

150) *Œuvres* VI, s. 273.

151) E. DOUDET, *Poétique*, s. 440–441.

152) *Œuvres* VI, s. 273; VII, s. 287.

153) Cl. THIRY, *Stylistique et auto-critique*, s. 104.

154) *Œuvres* VI, s. 275.

155) *Œuvres* VI, s. 274–419.

156) E. DOUDET, *Poétique*, s. 195.

zůstávalo hlavním jablkem sváru Lucembursko.¹⁵⁷ Chastelain stál pevně na pozicích svého pána. Jak již bylo řečeno, v souběžně psaných pasážích Kroniky odmítl zásahy francouzského krále, ať už pod záminkou sňatkových plánů, nebo skonu českého krále Ladislava.¹⁵⁸ Do *Výkladu o špatně pochopené pravdě* vpadal ovšem spor o Lucembursko znovu a znovu. Autor vytýkal Francouzům, že sotva sami dosáhli míru a obnovili svrchovanost nad oblastmi království, které za stoleté války okupovali Angličané, „přenášejí válku k sousedům“ a chtějí je připravit o řádně získané državy. Vyzval je tedy, aby se přestali vměšovat do záležitostí Lucemburska, „o kterém nic nevědí, a jež je zcela mimo jejich pravomoci.“¹⁵⁹ Georges Chastelain navíc „nevědecké Francouze“ pobídl, aby místo pokusů připravit burgundského vévodu o část jeho zemí vyrazili spolu s ním na křížovou výpravu: „Ach, proč plýtváte silami na nepřátelství proti Burgundským, když by vaší povinností bylo táhnout proti Sarcénům?“¹⁶⁰ Politickým vyústěním skladby je proklamace věrnosti Filipovi Dobrému jako neochvějnému zastánci boje proti kacířům a nevěřícím. Ten si mimochodem netradiční apologie velmi cenil. Objednal krásně iluminovaný exemplář pro vlastní knihovnu, nalézáme ho už v inventáři z roku 1467.¹⁶¹

Chastelain ovšem v závěru *Výkladu o špatně pochopené pravdě* složil uctivý hold i francouzskému králi.¹⁶² Prohlásil, že nikdy nechtěl velkého panovníka urazit. Lituje všech nedorozumění, vždy mu totiž šlo o pacifikaci jak politickou, tak literární.¹⁶³ Má však prý čisté svědomí, protože jen poctivě plní nezastupitelnou roli historika v soudobé společnosti. V čem spočívá? „Bůh stvořil lidi různé přirozenosti a různého postavení. Každému určil odlišný úkol: jedni se narodili pro práci a služebnou dřinu, další k tomu, aby vlastnili města a vesnice, další, aby vládli obecnému lidu, další stvořil k obchodu a směně hmotných statků, další, aby sloužili církvi, jiné zase, aby zachovávali čest šlechtického stavu.“ Na tomto místě se Chastelain pustil do dlouhého vychvalování šlechty. Pevně prý třímá meč a neváhá ho použít k ochraně ostatních stavů a k potírání zlořádů. „Bůh stvořil vrstvu přečestných mužů, aby bojovali. Díky statečným srdcím se ničeho nezaleknou a jednají hrdinsky. Nasazují tělo v bitvách a vítěznými pažemi srážejí nepřátelům hlavy po tisících. Nestvořil tedy Bůh ještě také muže, jimž určil zvláštní poslání? Takové, kteří mají zrak obzvláště vycvičený pro pozorování nejroztodivnějších událostí na tomto světě, ať už potěšitelných, nebo chmurných? Takové, kteří vše bedlivě vysledují a zjistí? To oni dovedou vše posoudit a náležitě rozhodnout, zda ta či ona událost má vyvolat spíše radost, či smutek. Tito lidé mají také rychlý a ohebný brk, kterým vše rozvážně zaznamenají pro ostatní na věčnou paměť. Zajisté právě

157) Cl. THIRY, *Stylistique et auto-critique*, s. 109.

158) Paul BONENFANT, *Philippe le Bon*, Bruxelles 1944, s. 56–64.

159) *Œuvres* VI, s. 411. Viz k této problematice také M. NEJEDLÝ, „Pohledte do zrcadla úsměvných zrůdností“. *Lesk a trýzně 15. století očima dvorských služebníků. Část třetí*, Historický obzor 2012, č. 9/10, s. 199–214.

160) *Œuvres* VI, s. 291.

161) Marguerite DEBAE – Georges DOGAER, *La Librairie de Philippe le Bon*, Bruxelles 1967, s. 131.

162) *Œuvres* VI, s. 369–370; Cl. THIRY, *Stylistique et auto-critique*, s. 126; E. DOUDET, *Poétique*, s. 195.

163) E. DOUDET, *Poétique*, s. 196.

k tomu je Bůh stvořil. A já si myslím, že takoví lidé jsou stejně nezbytní a užiteční jako ostatní.“¹⁶⁴

V dobovém kontextu není nic zvláštního na tom, že Chastelain umístil na vrcholek hierarchicky rozvrstveného „těla“ společnosti šlechtu. Překvapí spíše jeho rozhodnutí přisoudit historikům a angažovaným literátům místo hned vedle této vrstvy a málem na stejné úrovni. Poté, co pomocí tradičních argumentů obhájil nezastupitelnost šlechticů, zapracoval do své koncepce jakousi analogií (sám užívá středofrancouzský termín *induction*) tvůrčí poslání historiků. Není to sice gradace, ale hrdá paralela: stejně jako šlechticům meč, musí mužům pera *jazyk* sloužit k potírání nepravostí tohoto světa. Jím také chrání, tak jako to dělal on sám v případě husitů a Jany z Arku, víru proti kacířství a rozvratu.¹⁶⁵ Historik podle Chastelaina pod Božím dohledem dbá, aby byl každý po zásluze odměněn, totiž aby o něm kroniky zachovaly pozitivní či negativní svědectví.¹⁶⁶ Nemá tudíž právo na nezúčastněný a nezaujatý postoj.¹⁶⁷ Shromažďuje a třídí fakta, poté dává „pečlivým protkáním“ látce tvar, barvu a vzor. Historik je „skutečným hodnotitelem událostí“, který odpovídá za odvedenou práci.¹⁶⁸ Má moc, protože rozhoduje o tom, jaký obraz se o událostech a osobnostech předá budoucím generacím.¹⁶⁹ Ve smyslu této role je tedy historik „stejně nezbytný“ jako šlechtic.¹⁷⁰

Chastelain se v klíčové pasáži *Výkladu* zdržel sebemenší narážky na fakt, že je placeným historiografem.¹⁷¹ Spokojil se s přísahou věrnosti vévodovi jako držiteli všech zemí včetně Lucemburska. Zdůraznil naopak, že každý, kdo píše o dějinách, je omylný a podléhá subjektivním náladám. Proto opakovaně formuloval přání, obsažené již v kapitolách o husitech a Janě z Arku, aby lidé nad utkanou látkou samostatně přemýšleli. Pokoušel se tím omluvit případné chyby a nepřesnosti? Snad. Ale dodnes je nápadná jak autorova snaha jasně definovat smysl historikova poslání, tak otevřené přiznání subjektivity. Oba tyto fenomény prostupují prolog a klíčové kapitoly *Kronik*, příležitostně básně i polemická pojednání. Nedovolují nám ani na okamžik zapomenout, že hlavní díla oficiálního dějepisce burgundských vévodů nesou podpis „Já, Georges Chastelain“.¹⁷² Autor rád přemýšlel o tom, jak jeho texty zapůsobí, „až bude ruka, která je sepsala, dávno hnit v zemi, vydaná na pospas Božímú smilování“. Budoucím čtenářům tedy vzkazoval: „Pokud dostanete chuť vrátit se k mým dílům, a jestliže vám přinesou radost a ponaučení, prosím o jedno. Povšimněte si nejen zvuku jednotlivých slov, ale také důvodů, které mne přiměly

164) *Œuvres* VI, s. 416–417.

165) Cl. THIRY, *Stylistique et auto-critique*, s. 101–135.

166) J.-C. DELCLOS, „*Je doncques, George Chastelain...*“, s. 75–92.

167) J. DUFOURNET, *Retour à Georges Chastelain*, s. 354, pokládá Chastelainův přístup k historii, spočívající především na osobních soudech, za „nejsubjektivnější, jaký je vůbec možný“.

168) *Œuvres* IV, s. 95.

169) J.-C. DELCLOS, „*Je doncques, George Chastelain...*“, s. 88–89.

170) Cl. THIRY, *Stylistique et auto-critique*, s. 133.

171) Chastelain sice užívá termín *charge*, čímž se ale myslí obtížný úkol, ne oficiální pověření.

172) Viz např. charakteristický důraz položený v *Œuvres* I, Prologue, s. II; dále J.-C. DELCLOS, „*Je doncques, George Chastelain...*“, zvláště s. 80–86.

k tomu, abych vše zformuloval právě takto.“¹⁷³ Při pokusu o interpretaci bohemikálních a lucemburských pasáží „se snahou o náležité porozumění“ – neboť autor právě s takovým typem četby výslovně počítal¹⁷⁴ – se dnešní badatel těžko vyhne komparativnímu přístupu a zasazování do patřičného kontextu.¹⁷⁵ Proč se po Chastellainově vzoru nebát také připustit, že k historikově práci patří vynálezavost a subjektivní úsudek?¹⁷⁶

SUMMARY

„Comme il advint, en la cité de Pragues, une merveilleuse confusion entre religieux et demoiselles“. *Bohemicalia* and Luxemburg passages by Georges Chastellain from 1455–1459 as a historiographic and methodological problem

When judging the *Bohemicalia* and Luxemburg episodes of the official chronicler of the dukes of Burgundy Georges Chastellain (perhaps 1415–1475), it is necessary to take into account the specific character of his production. In accord with the mission entrusted to him by Duke Philip, he emphasised that fact that he gave the work a proper form and created the text from amorphous material, hence the texture in the etymological sense of the word. He claimed partisanship and subjectivity. Chastellain's Chronicle has a fragmentary character, but precisely the *Bohemicalia* and Luxemburg passages are those parts of his production which he managed to consider and finish. It concerns also a notable passage on the origin of Hussitism. The author saw the roots of this revolution in the lascivious alliance of Prague girls and the monks of one monastery there. To trick the abbot, they supposedly cut the girls hair short, shaved tonsures for them and dressed them in monk's cowls. They could thus lie with their lovers without interruption. It was the beginning of a complete disintegration of values and established orders. While Chastellain abundantly drew from the chronicle of Enguerrand de Monstrelet for the description of the events from 1419–1431, he did not find the story of the Prague girls there. It is thus probably the fruit of his invention. There are naturally a number of possible sources, from which he could have drawn inspiration. An ideological affinity can be seen in a number of the works of anti-Hussite propaganda of diverse provenience, including texts written in Czech (for instance a rhymed satirical poem *Viklefice* or *Stala se jest příhoda*). The story of the Prague girls has a firm position in the conception of his Chronicle. It is placed just before the narration of the acts of Joan of Arc. Chastellain was aware that precisely the motif of changing into men's clothing and a short haircut were the main accusatory article in the trial with the Maid of Orleans. He therefore put the stories together so the analogy of women as the sources of strife and wars became manifest.

Precisely in 1455–1458, when the passage on the origin of Hussitism was created, he devoted extensive passages of the Chronicle to a fundamental self-reflection on the sense of a historian's work. Shortly thereafter he also wrote the composition *Exposition sur Vérité mal prise*. The core was an answer to the fierce reproaches that the French court poured on Chastellain's apologies for Burgundian policies, inter alia in relation to the inheritance from the dynasty of the Luxemburgs. He also considered contemporary society and the place historians take in it there. In the period context, there is nothing strange in that he placed the aristocracy at the top of the hierarchically

173) *Œuvres* IV, s. 14–15. K této pasáži viz E. DOUDET, *La condition de l'historiographe*, s. 555.

174) Právě takový je smysl častých autorských apelů na osoby „bien lisant de temps advenir“.

175) E. DOUDET, *Poétique*, s. 797.

176) Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu GA ČR č. P405/12/G148 *Kulturní kódy a jejich proměny v husitském období*.

stratified 'body' of society. Rather, what is surprising is the decision to ascribe to historians and engaged men of letters a place right next to this class and almost on the same level. After defending the irreplaceability of the aristocracy using traditional arguments, he worked into his conception a kind of analogy (induction) of the creative mission of historians. It is not a gradation but a proud parallel: like aristocrats use the sword, the 'tongue' must serve men of the quill for the elimination of the injustice of this world. As he himself did in the case of the Hussites and Joan of Arc, they also protect society from heresy and disintegration. In Chastellain's view, the historian under God's supervision sees that everyone is awarded according to his service, because the chronicles maintain positive or negative testimony on them. He has power, because he decides on which image of events and people he passes on to future generations. In the sense of this role, the historian is thus 'just as indispensable' as an aristocrat.